

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

ДРАПАЙЛО Юліан Зіновійович

УДК 346.7:656.615(477)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН
У МОРСЬКИХ ПОРТАХ**

**Спеціальність: 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України
ПОДЦЕРКОВНИЙ Олег Петрович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри господарського права
і процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
МІЛАШ Вікторія Сергіївна,
Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»,
доцент кафедри господарського права;

кандидат юридичних наук, доцент
ЛОМАКІНА Олена Анатоліївна,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова,
доцент кафедри правознавства.

Захист відбудеться 25 жовтня 2013 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 23 вересня 2013 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Увага держави до морегосподарського комплексу зумовлюється тим, що близько 90% мирової торгівлі здійснюються за участі морського транспорту, а морські порти відіграють значну роль в національній економіці морських країн, зокрема й України. Саме розвиток морських портів здатен поживити підприємницьку активність у країні та залучити іноземні інвестиції у напрямку використання виключного транзитного та експортно-імпортного потенціалу економіки України. У цьому контексті актуальним питанням є визначення ролі правових засобів у стимулюванні розвитку портів, з'ясування належності, адекватності та достатності передбачених законом засобів правового захисту суб'єктів господарювання у таких відносинах.

Законодавчі новели, пов'язані із набранням чинності Законом України (далі – ЗУ) «Про морські порти України», потребують глибокого наукового опрацювання, співвіднесення їх з іноземним досвідом правового регулювання, надання пропозицій щодо розвитку та тлумачення окремих норм Закону.

Окремі аспекти правового регулювання господарських відносин у морських портах досліджувались такими вченими-правниками як О.П. Подцерковний, А.К. Журдо, Г.Г. Іванов, С.Б. Мельник, Д.В. Лічак та іншими, а також економістами, серед яких можна відзначити, зокрема, праці Б.В. Буркинського, М.М. Дергаусова, С.М. Заволоки, О.М. Кібік, В.М. Ковалевича, С.В. Крижанівського, І.Е. Левицького. Проте цілісні дослідження правового регулювання господарських відносин у морських портах відсутні.

Саме тому ці дослідження потребують доповнення комплексним господарсько-правовим аналізом правовідносин у морських портах із позиції поєднання правових та економічних засад портової справи з метою обґрунтування шляхів подальшого вдосконалення вітчизняної правової політики у сфері морегосподарського комплексу як важливої наукової проблеми, що потребує вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Спрямованість дисертаційної роботи визначається темою науково-дослідної роботи кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Організаційно-правове забезпечення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України» (номер державної реєстрації 0112U000692).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є розробка цілісної концепції правового регулювання господарських відносин у морських портах. Реалізація поставленої мети зумовила постановку таких **задач** як:

визначення місця портової галузі як об'єкта правового впливу у системі галузей економіки України;

виявлення правових засад державного регулювання господарської діяльності у сфері портової галузі;

з'ясування системи господарських правовідносин у морських портах та здійснення їх класифікації;

встановлення позитивних досягнень іноземних держав у правовому регулюванні господарських відносин у морських портах з метою його запозичення щодо вдосконалення національного законодавства;

визначення правового статусу суб'єктів господарських правовідносин у морських портах та здійснення їх класифікації;

здійснення правової характеристики майнових та немайнових об'єктів господарських правовідносин у морських портах;

визначення правових засад стивідорної та агентської діяльності у морських портах;

надання пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері портової галузі.

Об'єкт дослідження. Об'єктом дослідження є господарські відносини у морських портах.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є правове регулювання господарських відносин у морських портах.

Методи дослідження. У дослідженні використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. В основу методології дослідження покладено діалектичний метод пізнання, який дозволив дослідити правові положення, що регулюють господарські відносини у морських портах, у їх взаємозв'язку. Порівняльно-правовий метод використано при дослідженні іноземного досвіду правового регулювання господарських відносин у морських портах (підрозділ 1.4). Метод індукції використовувався при дослідженні правового регулювання стивідорної діяльності шляхом вивчення договірною досвіду окремого суб'єкта господарювання, що здійснює стивідорну діяльність (підрозділ 3.1). Метод дедукції використовувався при дослідженні видів господарських правовідносин у морських портах (підрозділ 1.3). Метод аналізу використовувався при дослідженні місця портової галузі серед галузей економіки (підрозділ 1.1), при визначенні змісту господарської діяльності у морських портах (підрозділ 2.3). Метод синтезу – для створення правових дефініцій морського порту, території морського порту, акваторії морського порту, морського терміналу (підрозділ 2.2).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали положення й теоретичні висновки, які містяться в наукових працях українських і зарубіжних науковців, серед яких: Т. Є. Абова, І. О. Анохіна, Ю. С. Бездушна, О. А. Беяневич, О. М. Вінник, О. П. Віхров, О. В. Грушевська, Р. А. Джабраїлов, С. В. Додін, О. Р. Зельдіна, Г. Л. Знаменський, Г. Г. Іванов, О. О. Кваспіцька, І. М. Кравець, В. В. Лаптев, Л. Р. Левчук, О. А. Ломакіна,

В. К. Мамутов, С. Б. Мельник, В. С. Мілаш, Ю. М. Оборотов, Л. І. Пашковська, О. П. Подцерковний, І. А. Танчук, Р. О. Халфіна, О. М. Шемякін, В. С. Щербина, О. Х. Юлдашев та ін.

Нормативно-правову базу дисертаційного дослідження складає чинне законодавство України та законодавство іноземних держав (Російської Федерації, Болгарії, Франції, США, Естонії, Латвії, Литви, Грузії та ін.).

Емпіричну базу роботи склала юридична практика суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність у морських портах, та судова практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці проведено комплексне дослідження правового регулювання господарських відносин у морських портах, на основі якого започатковано розвиток підгалузі господарського права – портового права. У дисертаційному дослідженні одержано такі результати, яким притаманні риси наукової новизни:

уперше:

виділено підгалузь господарського права – портове право як сукупність правових норм, спрямованих на врегулювання цілісної групи господарських відносин у портовій галузі, що ґрунтується на спеціальному законодавстві та інших специфічних джерелах, на своєрідному категорійному апараті, принципах та інших системоутворюючих елементах;

запропоновано сучасну модель управління морськими портами, в основу якої покладено існування адміністрацій окремих морських портів, що мають статус органу державної влади та здійснюють адміністративні функції у морських портах, а також морські порти (державні підприємства), які здійснюють державну господарську діяльність у морських портах та входять до складу державного господарського об'єднання, що має координаційні функції;

класифіковано суб'єктів господарських правовідносин у морських портах за функціональним критерієм, що передбачає виділення: суб'єктів портової влади; суб'єктів портового господарства; суб'єктів господарювання – споживачів портових послуг або робіт; органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють організаційно-господарські повноваження у морських портах;

обґрунтовано правову природу зводу звичаїв морського порту як локального нормативно-правового акту, норми якого поширюються, по-перше, на територію морського порту, а по-друге, на суб'єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність у морському порту, та інших учасників господарських відносин у морському порту;

удосконалено:

класифікацію господарських правовідносин у морських портах на підставі виділення абсолютних господарських правовідносин у морських

портах та відносних зобов'язальних господарських правовідносин у морських портах;

підходи до порядку реєстрації морських портів України на підставі запропонованих змін до порядку ведення реєстру морських портів України з урахуванням досвіду запровадження подібного реєстру у Російській Федерації;

визначення суб'єкта стивідорної діяльності, під яким запропоновано розуміти суб'єкта портового господарства, предметом діяльності якого є надання послуг з перевалювання вантажів, а також супутніх послуг по обробці вантажів у порту (зберігання, зважування, охорона тощо), що здійснює експлуатацію морського вантажного терміналу з використанням причалу;

визначення морського порту як сукупності об'єктів портової інфраструктури, що розміщуються на певній території та акваторії та використовуються суб'єктами портової влади та/або суб'єктами портового господарства з метою надання послуг або виконання робіт в інтересах суб'єктів господарювання – споживачів портових послуг або робіт та пасажирів;

розуміння території морського порту у широкому значенні як частини земної поверхні, що включає в себе сухопутну територію порту, та вузькому значенні як частини земної поверхні, яка включає в себе сухопутну територію порту без врахування акваторії порту;

класифікацію господарських операцій у морських портах шляхом розмежування їх звичайного та спеціалізованого характеру, а також порядку ціноутворення й спрямованості на обслуговування суден, вантажів або пасажирів тощо;

дістали подальший розвиток:

положення щодо правового забезпечення планування у портовій галузі у напрямку врахування відповідності документів різного ступеня планування та забезпечення системності планування на підставі виокремлення чотирьох ступенів планування у портовій галузі: ступінь транспорту; ступінь морської діяльності; ступінь портової галузі; ступінь окремого морського порту;

обґрунтування необхідності закріплення в українському законодавстві, зокрема у Господарському кодексі України, норм щодо договору перевалки вантажів із використанням досвіду Російської Федерації;

обґрунтування критеріїв розмежування категорій «послуги» та «роботи», що зумовлює застосування різних правових режимів щодо певних груп горизонтальних господарських правовідносин у морських портах;

наукові напрацювання щодо використання іноземного досвіду правового регулювання господарської діяльності у морських портах, зокрема, використання досвіду Болгарії, Казахстану та Російської Федерації

щодо впровадження системи управління морськими портами; досвіду Литви та Латвії щодо впровадження вільних економічних зон у морських портах; досвіду Швеції щодо використання портових зборів виключно на користь портів, у яких ці портові збори сплачуються тощо.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що висновки та рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використано у нормотворчій діяльності для вдосконалення законодавства щодо регулювання господарських відносин у морських портах; у практичній діяльності суб'єктів господарювання у морських портах; у науково-дослідній роботі для подальших розробок у сфері правового регулювання господарських відносин у морських портах; у освітній діяльності для вдосконалення курсів «Господарське право», «Морське право».

Результати роботи впроваджено в науково-дослідній роботі кафедри господарського права і процесу НУ «ОЮА» при виконанні теми: «Організаційно-правове забезпечення державної підтримки розвитку морегосподарського комплексу України» (довідка №2570-3 від 29.08.2013 р.), у діяльності ТОВ «Транссервіс інтернешнл», що здійснює стивідорну діяльність в Одеському морському порту (довідка №11-2 від 10.04.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Здобувач є співавтором підрозділу 1.2. колективної монографії «Организационно-правовые основы функционирования морехозяйственного комплекса Украины», в якій йому належить визначення джерел права, що регулюють господарські відносини у морегосподарському комплексі (в т.ч. й у портовій галузі) та їх класифікація.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження апробовані на засіданнях кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія», доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: VII-й Міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Одеса, 30 березня 2012 року); «Правове життя сучасної України» (Одеса, 20-21 квітня 2012 року); «Роль публічної власності в забезпеченні соціально-економічного розвитку України» (Донецьк, 18 вересня 2012 р.) та ін.

Публікації. За темою дисертацію опубліковано: підрозділ до колективної монографії (у співавторстві з О.П. Подцерковним), п'ять наукових статей у наукових фахових виданнях та сім тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 230 сторінок, з них 26 сторінок – список використаних джерел, який складається зі 237 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність і ступінь дослідження теми, зазначається зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, указано на його методологічну основу, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про апробацію та публікацію результатів дисертації, структуру й обсяг роботи.

У першому розділі «Теоретичні засади правового регулювання господарських відносин у морських портах», який складається з чотирьох підрозділів, розглянуто загальні засади державного регулювання господарської діяльності у морських портах, досліджено портову галузь як об'єкт правового впливу, обґрунтовано наявність окремої підгалузі господарського права – портового права та розглянуто іноземний досвід правового регулювання господарських відносин у морських портах.

У підрозділі 1.1 «*Портова галузь у системі галузей економіки як предмет правового впливу*» зроблено економіко-правовий аналіз портової галузі та встановлено її значення у системі галузей економіки України.

Аналіз наукових та законодавчих джерел дозволив дійти висновку, що морські порти здебільшого розглядаються як частина морського транспорту та як складова галузі морського транспорту.

Обґрунтовано підстави виокремлення портової галузі як самостійної галузі економіки України, в основі яких, по-перше, значна економічна важливість портової галузі для економіки держави в цілому, по-друге, необхідність застосування комплексного підходу до дослідження проблем певної системи правовідносин, по-третє, використання поняття «портова галузь» у низці законодавчих актів, зокрема, у ЗУ «Про морські порти України».

Визначено, що до характерних особливостей портової галузі необхідно відносити: 1) забезпечення морськими портами взаємодії між морським та іншими видами транспорту; 2) як правило, наявність митного кордону на території морського порту, що зумовлює специфіку правового регулювання; 3) високий процент участі іноземних суб'єктів в портових правовідносинах.

З урахуванням економічних та правових досліджень, а також Господарського кодексу України (далі – ГК), портову галузь запропоновано визначати як галузь економіки, виробничі одиниці якої забезпечують обслуговування суден, пасажирів та вантажів у портах.

Обґрунтовано необхідність розглядати портову галузь у вузькому значенні, що пов'язана із функціонуванням морських портів та у широкому значенні, що охоплює, окрім морських портів, функціонування також річкових та рибних портів, правове регулювання діяльності яких має особливості.

У підрозділі 1.2 «Правові засади державного регулювання господарської діяльності у сфері портової галузі» досліджено основні форми та засоби державного регулювання господарської діяльності у портовій галузі, у тому числі у контексті вдосконалення нормативного регулювання, планування та антимонопольної політики.

Визначено, що нормативне регулювання у сфері портової галузі забезпечується спеціальною групою нормативно-правових актів, центральне місце у системі яких займає ЗУ «Про морські порти України».

Досліджено специфіку такого джерела правового регулювання відносин у морських портах як звід звичаїв морського порту. Обґрунтовано, що цей звід за правовою природою є нормативно-правовим актом, адже, по-перше, базується на інших актах законодавства, по-друге, видається уповноваженим державою суб'єктом – Адміністрацією морських портів України, по-третє, має текстуальне закріплення.

Обґрунтовано, що ефективність змін у державному регулюванні природних монополій у морських портах, зумовлених набранням чинності ЗУ «Про морські порти України», потребує: 1) прийняття нормативно-правових актів, які сприятимуть реалізації державної політики щодо регулювання природних монополій у морських портах; 2) науково-обґрунтованого віднесення тих чи інших послуг або робіт у морських портах до сфери природних монополій; 3) створення національної комісії, що здійснює регулювання у сфері транспорту та належного правового забезпечення її діяльності.

Обґрунтовано необхідність виділення чотирьох ступенів планування розвитку портової галузі: 1) ступінь транспорту; 2) ступінь морської діяльності; 3) ступінь морських портів; 4) ступінь окремого морського порту. При цьому, з метою забезпечення системності планування розвитку портової галузі планові документи нижчих ступенів планування повинні відповідати плановим документам вищих ступенів планування, у зв'язку із чим запропоновано внесення змін до ст. 7 ЗУ «Про морські порти України».

У підрозділі 1.3 «Портове право як підгалузь господарського права» обґрунтовано виокремлення самостійної підгалузі господарського права – портового права, яка характеризується особливим предметом, принципами, джерелами, категорійним апаратом, суб'єктами, об'єктами та іншими системоутворюючими елементами.

Визначено, що предметом портового права є абсолютні господарські правовідносини у морських портах, які розподіляються на абсолютні речові господарські правовідносини у морських портах та немайнові абсолютні правовідносини у морських портах, а також відносні зобов'язальні правовідносини у морських портах. Специфіка цих відносин зумовлена специфікою портової галузі у системі економічних відносин.

Доведено, що підгалузь портового права має специфічні принципи: рівності прав усіх суб'єктів господарювання, що провадять діяльність у морському порту; збереження у державній власності стратегічних об'єктів портової інфраструктури морського порту; забезпечення економічної конкуренції у морському порту.

Установлено, що норми, які складають підгалузь портового права, окрім ЗУ «Про морські порти України», містяться також у Кодексі торговельного мореплавства України, ЗУ «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», декреті Кабінету Міністрів України «Про порядок вилучення та реалізації вантажів, що знаходяться у морських торговельних портах і на припортових залізничних станціях понад установлені терміни» тощо. Для портового права притаманна наявність специфічних джерел локального характеру: зводу звичаїв морського порту та обов'язкових постанов по порту

Запропоновано структуру підгалузі портового права з розподілом її на загальну та спеціальну частину. Загальна частина портового права містить норми щодо загальних засад державного регулювання у портовій галузі; норми, що визначають правовий статус суб'єктів та об'єктів господарських правовідносин у морських портах; норми щодо господарсько-правової відповідальності у морських портах. Спеціальна частина містить норми, що визначають особливості правового регулювання стивідорної, сюрвейерської, агентської, експедиторської та інших видів господарської діяльності у морських портах, а також особливості правового регулювання господарської діяльності у річкових та рибних портах.

Визначено, що портове право займає провідне місце серед інших галузей права (морського, цивільного, трудового тощо) у системі правового регулювання відносин у морських портах, що пояснюється господарською метою існування морських портів та переважною кількістю саме господарських відносин у морських портах.

У *підрозділі 1.4 «Іноземний досвід правового регулювання господарських відносин у морських портах»* досліджено засади правового регулювання господарських відносин у морських портах в Російській Федерації (далі – РФ), Болгарії, Франції, Казахстані, Грузії, Естонії та інших іноземних країнах.

Доведено можливість використання досвіду Болгарії, Казахстану та Російської Федерації щодо впровадження системи управління морськими портами, адже законодавство зазначених країн передбачає існування двох окремих ланок суб'єктів, одна з яких реалізує адміністративні повноваження держави у морських портах, інша – здійснення відповідних державними суб'єктами господарської діяльності та управління державним майном.

Акцентовано увагу на позитивному досвіді Литви та Латвії щодо впровадження та правового забезпечення існування вільних економічних

зон у морських портах, який необхідно запозичити на національному рівні й закріпити у Законі України «Про морські порти України» на рівні окремого підрозділу.

Досліджено законодавство Франції, яке передбачає існування муніципальних портів, створення яких може бути корисним й в нашій державі, що сприяло б розвитку міст та місцевого самоврядування.

У другому розділі «Елементи господарських правовідносин у морських портах», що складається з трьох підрозділів, розглянуто правовий статус суб'єктів, об'єктів та зміст господарських правовідносин у морських портах.

У підрозділі 2.1 «Суб'єкти господарських правовідносин у морських портах» здійснено класифікацію та дослідження правового статусу суб'єктів господарських правовідносин у морських портах.

Класифіковано суб'єктів господарських правовідносин у морських портах за функціональним призначенням на: 1) суб'єктів портової влади; 2) суб'єктів портового господарства; 3) суб'єктів господарювання – споживачів портових послуг або робіт; 4) органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють організаційно-господарські повноваження у морських портах. Ця класифікація дозволяє при здійсненні правотворчої роботи розмежувати засоби впливу на діяльність зазначених суб'єктів на основі обмеження надмірного втручання суб'єктів портової влади та органів державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють організаційно-господарські повноваження, у діяльність суб'єктів портового господарства, забезпечити належні умови для здійснення суб'єктами портового господарства господарської діяльності та їх прямої та непрямої державної підтримки, а також гарантувати захист прав споживачів портових послуг або робіт.

До суб'єктів портової влади віднесено як органи державної влади та місцевого самоврядування, так й інших суб'єктів (наприклад, підприємства), яким делеговано управлінські повноваження в морських портах. Характерними особливостями суб'єктів портової влади є, по-перше, мета їх діяльності, що полягає в забезпеченні експлуатації морського порту та управлінні господарською діяльністю у морському порту, по-друге, поширення владних повноважень зазначених суб'єктів виключно на морські порти.

Суб'єктами портового господарства визнано суб'єкти господарювання, що систематично здійснюють господарську діяльність у морських портах. До них віднесено суб'єктів, що здійснюють стивідорну, сюрвейерську діяльність, діяльність з постачання та бункерування суден тощо.

До складу суб'єктів господарювання – споживачів портових послуг або робіт, віднесено суб'єктів господарювання, які не здійснюють систематичної господарської діяльності у морському порту, однак

господарська діяльність яких пов'язана із переміщенням товарів через морський порт та які споживають роботи або послуги суб'єктів портового господарства. До зазначених суб'єктів віднесено зокрема, судовласників, вантажовідправників, вантажовласників, перевізників тощо.

Органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють організаційно-господарські повноваження у морських портах, на відміну від суб'єктів портової влади вступають у правовідносини не лише у сфері портової галузі, але й у інших галузях економіки. До зазначених суб'єктів віднесено, зокрема, Міністерство інфраструктури України, Фонд державного майна України, органи, що здійснюють наглядово-контролюючі функції у морських портах (органи митної служби, санітарного, ветеринарного нагляду тощо).

Крім того доведено, що використання чинної системи управління морськими портами, яка передбачає існування Адміністрації морських портів України та її філій на місцях, утворює низку організаційних, майнових та інших правових проблем, що можуть негативним чином відобразитись на розвитку морських портів.

Запропоновано, з урахуванням досвіду РФ, Болгарії, Казахстану, дволанкову систему управління, що передбачає існування адміністрацій морських портів, які виконують виключно адміністративні функції на місцях, з одного боку, та морських портів (державних підприємств), з іншого боку, які входили до складу державного господарського об'єднання, яке мало б координаційні функції, зокрема, налагодження зовнішньоекономічних зв'язків, здійснення заходів щодо інтеграції учасників об'єднання у світовий ринок транспортних послуг, сприяння підвищення кваліфікації працівників учасників об'єднання, впровадження інноваційних технологій у морську галузь тощо.

У підрозділі 2.2 «Матеріальні об'єкти господарських правовідносин у морських портах» розглянуто такі об'єкти як морський порт, територія та акваторія морського порту, морський термінал та об'єкти портової інфраструктури.

Обґрунтовано, що визначення морського порту за Законом України «Про морські порти України» як території з визначеними межами призводить до порушень формальної логіки при застосуванні словосполучення «морський порт» у тексті зазначеного закону. Запропоновано визначати морський порт як сукупність об'єктів портової інфраструктури, що розміщуються на певній території та акваторії та використовуються суб'єктами портової влади та/або суб'єктами портового господарства з метою надання послуг або виконання робіт в інтересах суб'єктів господарювання – споживачів портових послуг або робіт та пасажирів.

Установлено, що територія морського порту може розумітись у широкому значенні як частина земної поверхні, що включає в себе

сухопутну територію порту та акваторію порту та вузькому значенні як частина земної поверхні, яка включає в себе сухопутну територію порту без врахування акваторії порту.

Визначено ознаки морського терміналу, серед яких: 1) морський термінал є складним об'єктом, а саме цілісним майновим комплексом, що може включати в себе будівлі, устаткування, причали, земельні ділянки; 2) морський термінал як об'єкт може знаходитись у державній, комунальній та приватній власності; 3) морський термінал забезпечує надання певних послуг або робіт, а саме: вантажний морський термінал спрямований на обслуговування власників вантажів (або осіб, у яких вантаж знаходиться на іншому правовому титулі), пасажирський термінал – на обслуговування пасажирів морських суден.

Запропоновано класифікацію об'єктів портової інфраструктури на об'єкти портової інфраструктури, господарський обіг яких не обмежується, та об'єкти портової інфраструктури з обмеженим господарським обігом. До останніх відносяться стратегічні об'єкти портової інфраструктури, що перебувають у державній власності, які розмежовано на: 1) стратегічні об'єкти портової інфраструктури, що не підлягають приватизації та/або відчуженню у будь-який спосіб; 2) стратегічні об'єкти портової інфраструктури, що не підлягають передачі в оренду чи концесію; 3) стратегічні об'єкти портової інфраструктури, що підлягають передачі в оренду чи концесію.

У підрозділі 2.3 «Господарські операції як об'єкти господарських правовідносин у морських портах» розглянуто господарські операції як об'єкти господарських правовідносин у морських портах з урахуванням суміжного поняття змісту господарської діяльності у морських портах, тобто фактичних корисних дій, з яких складається господарська діяльність.

Зосереджено особливу увагу на правовому співвідношенні робіт та послуг у морських портах, адже від цього залежить який правовий режим буде поширюватись на конкретні господарські операції. Обґрунтовано, що господарська діяльність з виконання робіт спрямована на створення або переробку індивідуально визначеного матеріального об'єкту, в іншому випадку йдеться про надання послуг або про виробництво продукції (у разі створення невизначеної кількості родових об'єктів). Крім зазначеного, надання послуг здійснюється лише за наявності відповідного договору, а виконання робіт може здійснюватись як за наявності договору, так і за відсутності останнього (наприклад, будівництво господарським способом).

Господарські операції у морських портах можуть бути класифіковані: 1) за особливостями правового регулювання на: звичайні та специфічні операції у морському порту; 2) за критерієм урегульованості державою ціні: господарські операції, ціні на які регулюються державою та господарські

операції, ціни на які є вільними; 3) за об'єктом спрямованості: господарські операції, що здійснюються на користь суден, вантажів або пасажирів.

Третій розділ «Господарські правовідносини щодо здійснення окремих видів діяльності у морських портах» присвячено дослідженню особливостей правового регулювання господарських відносин, що виникають при здійсненні стивідорної та агентської діяльності у морських портах.

У підрозділі 3.1 *«Правове регулювання стивідорної діяльності у морських портах»* досліджено стивідорну діяльність як різновид господарської діяльності у морських портах.

Окреслено ознаки стивідорної діяльності, які знаходять своє вираження у тому, що стивідорна діяльність: 1) є господарською діяльністю; 2) здійснюється відповідними суб'єктами – суб'єктами стивідорної діяльності; 3) має місце у морському порту; 4) полягає в наданні послуг з перевалювання вантажів, а також супутніх послуг з обробки вантажів (зберігання, зважування, сортування, охорона).

Надано доктринальне визначення суб'єкта стивідорної діяльності – це суб'єкт портової влади або портового господарства, який провадить господарську діяльність з надання послуг з перевалки вантажів, а також супутніх послуг по обробці вантажів у морському порту (зберігання, зважування, охорона тощо), що здійснює експлуатацію морського вантажного терміналу з використанням причалу. Під експлуатацією морського терміналу слід розуміти безпосереднє та безперешкодне володіння та користування морським терміналом, яке базується на певному речовому або зобов'язальному праві.

Основним договором, який опосередковує операції суб'єктів стивідорної діяльності, визначено договір перевалки вантажів у морському порту.

Акцентовано увагу на тому, що в українському законодавстві відсутні норми, які безпосередньо встановлюють положення щодо договору перевалки. Водночас, доцільно скористатись досвідом РФ щодо закріплення на рівні закону системи норм, регулюючих відносини з договору перевалки вантажів, й закріпити подібні положення у ГК, що сприяло б стабільності та передбачуваності господарських портових та інших транспортних правовідносин.

У підрозділі 3.2 *«Правове регулювання агентської діяльності у морських портах»* досліджено агентську діяльність як різновид господарської діяльності у морських портах.

Визначено, що агентська діяльність у морських портах є різновидом морської агентської діяльності, яка в свою чергу є різновидом агентської діяльності, на яку поширюються положення глави 31 ГК.

Обґрунтовано, що морського агента, що надає послуги у морському порту, можна розглядати як агента з юридичної точки зору (той агент, що

діє за договором морського агентування) та морського агента з економічної точки зору (такий агент може діяти як за договором морського агентування, так і за будь-яким іншим договором, який спрямований на задоволення інтересів принципала (наприклад, за договором комісії). Морський агент з юридичної точки зору, може здійснювати господарську діяльність у морському порту, однак не вступати у господарські правовідносини, адже в останні вступатимуть особи від імені яких діє морський агент.

З метою покращання процедури вчинення морського протесту в Україні доцільно передбачити у законодавстві механізм вчинення морського протесту у морських портах України за участі морського агента, як представника судновласника, без обов'язкової присутності капітана судна.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні поставлено і вирішено наукове завдання, пов'язане із визначенням засад правового регулювання господарських правовідносин у морських портах. На цій основі обґрунтовано напрями вдосконалення господарсько-правового регулювання відповідних відносин. Основні підсумки дослідження становлять такі положення:

1. Виділення портової галузі в економіці держави та провідна роль господарського права у регулювання відносин у цій сфері зумовили об'єктивізацію виділення підгалузі господарського права – портового права як сукупності правових норм, що мають своїм предметом специфічну цілісну групу господарських відносин у морських портах, ґрунтуються на спеціальному законодавстві та специфічних джерелах, можуть бути об'єднані у систему, яка складається з загальної та спеціальної частин, ґрунтуються на своєрідному категорійному апараті, принципах та інших системоутворюючих елементах. Доцільно виокремити портове право також як підрозділ науки господарського права та навчальну дисципліну, що сприяло б кращій підготовці юристів, які здійснюють правову роботу у портовій галузі.

2. Предметом портового права є господарські відносини у морських портах, що мають абсолютний або відносний характер. Абсолютні господарські правовідносини у морських портах розподіляються на абсолютні речові господарські правовідносини у морських портах та немайнові речові господарські правовідносини у морських портах. Різновидами відносин зобов'язальних господарських правовідносин у морських портах є виробничо-господарські, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські правовідносини у морських портах.

3. Суб'єкти (учасники) господарських правовідносин у морських портах за функціональним критерієм розподіляються на: 1) суб'єктів портової

влади; 2) суб'єктів портового господарства; 3) суб'єктів господарювання – споживачів портових послуг або робіт; 4) органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють організаційно-господарські повноваження у морських портах.

4. Об'єкти господарських правовідносин у морських портах необхідно розглядати у двох аспектах: 1) як майнові об'єкти – речі та майно, з приводу яких виникають господарські правовідносини у морських портах; 2) як фактичні дії, що складають зміст господарської діяльності, з приводу яких виникають господарські правовідносини у морських портах.

До майнових об'єктів господарських правовідносин у морських портах відносяться: 1) морський порт; 2) територія та акваторія морського порту; 3) морський термінал; 4) об'єкти портової інфраструктури.

З метою оптимізації регулювання земельних відносин у морському порту необхідно відокремити процедуру встановлення меж території морського порту від відведення та надання у власність (користування) земельних ділянок у її межах, у зв'язку з чим необхідно викласти ч.2 ст. 8 Закону України «Про морські порти України» наступним чином: «Межі території морського порту визначаються і змінюються Кабінетом Міністрів України. Відведення та надання у власність або користування земельних ділянок у межах морського порту здійснюється відповідно до положень Земельного кодексу України з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом».

5. Роботи та послуги у морських портах необхідно розмежовувати на наступних підставах: господарська діяльність з виконання робіт спрямована на створення або переробку індивідуально визначеного матеріального об'єкту, в іншому випадку необхідно вести мову про виробництво продукції або надання послуг. Надання послуг здійснюється лише за наявності відповідного договору. Виконання робіт може здійснюватись як за наявності договору, так і за відсутності останнього (наприклад, здійснення капітального будівництва господарським способом).

Господарські операції у морському порту класифіковані: 1) за критерієм поширеності таких операцій у інших галузях економіки на: звичайні та специфічні господарські операції у морському порту; 2) за критерієм урегульованості державою цін на: господарські операції у морському порту, ціни на які регулюються державою та господарські операції у морському порту, ціни на які є вільними; 3) за об'єктом спрямованості на: господарські операції, що здійснюються на користь суден, вантажів або пасажирів.

6. Система управління морськими портами за ЗУ «Про морські порти України» не відповідає потребам розвитку економіки, оскільки: 1) передбачає надмірну централізацію та відсутність ініціативності портової влади на місцях у зв'язку з побудовою її за принципом «юридична особа-центр» – філії»; 2) утворює складності із реалізацією повноважень філій –

адміністрацій морських портів, у тому числі непропорційно погіршує права третіх осіб щодо відносин із цими філіяями; 3) не забезпечує розмежування адміністративних та господарських функцій при здійсненні управління морськими портами. Позбавленою цих недоліків є система управління, яка передбачає існування адміністрацій окремих морських портів, що мають статус органу державної влади та здійснюють адміністративні функції у морських портах, а також морських портів (державних підприємств), які здійснюють державну господарську діяльність у морських портах та входять до складу державного господарського об'єднання координаційного типу.

7. Потребують розвитку положення Закону України «Про морські порти України» щодо регулювання природних монополій у портовій галузі у наступних напрямках: 1) нормативно-правового закріплення порядку діяльності природних монополій; 2) кваліфікації послуг/робіт природних монополій у морських портах; 3) створення національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, та правового забезпечення її діяльності.

8. Звід звичаїв морського порту є локальним нормативно-правовим актом, норми якого поширюється, по-перше, на територію морського порту, а по-друге, на суб'єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність у морському порту, та інших учасників господарських відносин у морського порту.

9. Доцільно виокремлювати чотири ступеня планування у портовій галузі: 1) ступінь транспорту; 2) ступінь морської діяльності; 3) ступінь портової галузі; 4) ступінь окремого морського порту. При цьому планові документи нижчих ступенів планування повинні відповідати плановим документами вищих ступенів планування, завдяки чому буде забезпечуватись системність планування.

10. Суб'єкт стивідорної діяльності – це суб'єкт портової влади або портового господарства, який провадить господарську діяльність з надання послуг з перевалки вантажів, а також супутніх послуг по обробці вантажів у морському порту (зберігання, зважування, охорона тощо), що здійснює експлуатацію морського вантажного терміналу з використанням причалу.

Необхідно використати досвід РФ та розвинути положення Закону України «Про морські порти України», закріпивши положення щодо договору перевалки вантажів, який має міжгалузеве значення, у ГК України, що сприяло б стабільності та передбачуваності господарських портових та інших транспортних правовідносин.

11. З метою покращення процедури вчинення морського протесту в Україні доцільно передбачити у законодавстві механізм вчинення морського протесту у морських портах України за участі морського агента, як представника судовласника, без обов'язкової присутності капітана судна.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

Драпайло Ю. З. Правовые основы функционирования морехозяйственного комплекса Украины / Ю. З. Драпайло, О. П. Подцерковный. П. 1.2 // Организационно-правовые основы функционирования морехозяйственного комплекса Украины: монография / [О. Н. Кирик, О. П. Подцерковный, Д. В. Зятина, В. А. Котлубай и др.]. – О. : Фенікс, 2012. – С. 28-49.

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Драпайло Ю. З. Правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у морських портах / Ю. З. Драпайло // Митна справа. – 2013. – № 1 – С. 73-79.

2. Драпайло Ю. З. Поняття та місце портового комплексу у системі галузей економіки: економіко-правовий аспект / Ю. З. Драпайло // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – Вип. 67. – С. 340-348.

3. Драпайло Ю. З. Поняття та правовий статус морського терміналу як транспортного комплексу / Ю. З. Драпайло // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – Вип. 65. – С. 397-404.

4. Драпайло Ю. З. Господарська компетенція начальника морського порту / Ю. З. Драпайло // Митна справа. – 2012. – № 3. – С. 125-130.

5. Драпайло Ю. З. Правова природа Зводу звичаїв морського порту / Ю. З. Драпайло // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – Вип. 63. – С. 514-519

Праці апробаційного характеру:

1. Драпайло Ю. З. Щодо визначення суб'єкта стивідорної діяльності за Законом України «Про морські порти України» / Ю. З. Драпайло // Сучасна цивілістика : матеріали VII Міжн. цивілістичної наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Одеса, 29-30 березня 2013 року). – О. : Юрид. л-ра, 2013. – С. 309-313.

2. Драпайло Ю. З. Порядок ведення реєстру морських портів потребує вдосконалень / Ю. З. Драпайло // Розвиток правової системи в умовах сьогодення : міжн. наук.-практ. конф., м. Донецьк, 16-17 лютого 2013 р. – Д. : Східноукраїнська наук. юрид. організація, 2013. – С. 59-60.

3. Драпайло Ю. З. Щодо поняття морегосподарського комплексу (правовий аспект) / Ю. З. Драпайло // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності і права : матер. Міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 575-576.

4. Драпайло Ю. З. Щодо класифікації господарських правовідносин у сфері портового господарства / Ю. З. Драпайло // Економіко-правовий розвиток сучасної України : матер. II Всеукр. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 23-24 листопада 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 251-254.

5. Драпайло Ю. З. Правовий статус морського порту (порівняльна характеристика) / Ю. З. Драпайло // Роль публичной собственности в обеспечении социально-экономического развития Украины : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Донецк, 18 сентября 2012 г.). – Д. : Юго-Восток, 2012. – С. 98-102.

6. Драпайло Ю. З. Поняття та функції морського протесту як передумови вирішення морських господарських спорів / Ю. З. Драпайло // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – Т. 3. – С. 301-303.

7. Драпайло Ю. З. Приватизація морських портів в Україні: перспективи законодавчого врегулювання / Ю. З. Драпайло // Сучасна цивілістика : тези наук. робіт учасників 7-ої Міжнар. цивіліст. наук. конф. студ., аспірантів та мол. вчених (Одеса, 30 березня 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 290-292.

АНОТАЦІЯ

Драпайло Ю. З. Правове регулювання господарських відносин у морських портах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013.

Дисертацію присвячено дослідженню господарських правовідносин у морських портах. У роботі здійснено комплексне дослідження правового регулювання господарських відносин у морських портах, визначено елементи відповідних правовідносин, досліджено суб'єкти, майнові та немайнові об'єкти господарських правовідносин у морських портах.

Запропоновано виокремлення підгалузі господарського права – портове право, предметом якої є абсолютні господарські правовідносини у морських портах та відносні зобов'язальні господарські правовідносини у морських портах.

Особлива увага приділена регулюванню господарських відносин, що виникають при здійсненні стивідорної діяльності у морських портах, яка спрямована на забезпечення перевалки вантажів з морського на інші види транспорту, а також агентської діяльності, пов'язаної із представництвом інтересів судовласників, вантажовідправників, вантажоотримувачів та інших суб'єктів у морських портах.

За функціональним критерієм запропоновано виокремлювати наступні групи суб'єктів господарських правовідносин у морських портах: 1) суб'єкти портової влади; 2) суб'єкти портового господарства; 3) суб'єкти господарювання – споживачі портових послуг або робіт; 4) органи державної влади та місцевого самоврядування, що здійснюють організаційно-господарські повноваження у морських портах.

Обґрунтовано необхідність вдосконалення системи управління морськими портами, зокрема, шляхом створення дволанкової системи державних утворень, яка б забезпечувала розмежування адміністративних та господарських функцій при здійсненні управління морськими портами.

Здійснена правова характеристика таких об'єктів як морський порт, територія морського порту, акваторія морського порту, морський термінал, окремі об'єкти портової інфраструктури.

Визначені засади державного регулювання у портовій галузі, запропоновані зміни до законодавства з метою вдосконалення державного регулювання природних монополій у морських портах, планування у морських портах.

Ключові слова: правове регулювання господарських відносин у морських портах, морський порт, портова галузь, портове право, господарські правовідносини, стивідорна діяльність, агентська діяльність.

АННОТАЦИЯ

Драпайло Ю. З. Правовое регулирование хозяйственных отношений в морских портах. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2013.

Диссертация посвящена исследованию хозяйственных правоотношений в морских портах. В работе осуществлено комплексное исследование правового регулирования хозяйственных отношений в морских портах, определены элементы соответствующих отношений, исследованы субъекты, имущественные и неимущественные объекты хозяйственных правоотношений в морских портах.

Обоснована необходимость выделения подотрасли хозяйственного права – портовое право, предметом которой являются абсолютные хозяйственные правоотношения в морских портах и относительные обязательственные правоотношения в морских портах.

Отдельное внимание уделено правовому регулированию хозяйственных отношений, возникающих при осуществлении стивидорной деятельности в морских портах, которая направлена на обеспечение

перевалки грузов с морского на иные виды транспорта, а также агентской деятельности, связанной с представительством интересов судовладельцев, грузоотправителей, грузополучателей и иных субъектов в морских портах.

По функциональному критерию предложено выделять следующие группы субъектов хозяйственных правоотношений в морских портах: 1) субъекты портовой власти; 2) субъекты портового хозяйства; 3) субъекты хозяйствования – потребители портовых услуг работ; 4) органы государственной власти и местного самоуправления, которые осуществляют организационно-хозяйственные полномочия в морских портах.

Обоснована необходимость усовершенствования системы управления морскими портами путем создания двухзвенной системы, которая предусматривает, с одной стороны, существование администраций морских портов, исполняющих исключительно административные функции на местах, и, с другой стороны, морских портов (государственных предприятий), которые входили бы в состав государственного хозяйственного объединения, которое имело бы координационные функции.

Осуществлена правовая характеристика таких объектов хозяйственных правоотношений в морских портах как морской порт, территория морского порта, акватория морского порта, морской терминал, отдельные объекты портовой инфраструктуры.

Определены начала государственного регулирования в портовой отрасли, предложены изменения в законодательство с целью усовершенствования государственного регулирования естественных монополий в морских портах, планирования в морских портах.

Дано доктринальное определение понятию субъект стивидорной деятельности – это субъект портовой власти или портового хозяйства, который осуществляет хозяйственную деятельность по предоставлению услуг по перевалке грузов, а также сопутствующих услуг по обработке грузов в морском порту (хранение, взвешивание, охрана и т.д.), который осуществляет эксплуатацию морского грузового терминала с использованием причала.

Обоснована необходимость, с учетом использования опыта РФ, закрепить положения, касающиеся договора перевалки грузов, который имеет межотраслевое значение, в Хозяйственном Кодексе Украины, что способствовало бы стабильности и предсказуемости хозяйственных портовых и иных транспортных правоотношений.

Установлено, что агентская деятельность в морских портах заключается в представительстве морским агентом – субъектом хозяйствования интересов судовладельца (либо иного субъекта хозяйствования – потребителя портовых работ или услуг) перед субъектами портовой власти, субъектами портового хозяйства и органами государственной власти и местного самоуправления, которые наделены организационно-хозяйственными полномочиями.

Обоснована необходимость предусмотреть в законодательстве механизм совершения морского протеста в морских портах Украины при участии морского агента как представителя судовладельца без обязательного присутствия капитана судна.

Ключевые слова: правовое регулирование хозяйственных отношений в морских портах, морской порт, портовая отрасль, портовое право, хозяйственные правоотношения, стивидорная деятельность, агентская деятельность.

SUMMARY

Drapaylo Y.Z. Legal regulation of economic relationships in seaports. – Manuscript.

Thesis for a degree of the Candidate of Law by specialty 12.00.04 – Economic Law; Economic-Procedural Law. – National University «Odessa Academy of Law». – Odessa, 2013.

The thesis is devoted to research of economic legal relationships in sea ports. In the work the complex research of legal regulation of economic relations in sea ports is carried out, the elements of the proper relations are defined; subjects, material and non-material objects of economic legal relationships in sea ports are investigated.

Allocation of subbranch of the economic law – the port law which contains the norms regulating the production and economic, organizational and economic and intraeconomic relations in seaports is offered. Much attention is paid to legal regulation of the economic relations which appears with implementation of stevedoring activity in seaports that is directed to ensure the transfer of freights from the sea transport to other means of transport, and also the agency activity connected with the representation of ship owners' interests, interests of consignors, consignees and of other subjects in seaports.

The necessity to improve the control system of sea ports by creation the double-link system is grounded. On the one hand this system foresees the existence of administrations of sea ports that carry out exceptionally administrative functions at the local level and on the other hand-the existence of sea ports that are state enterprises as a part of the state economic association that would have coordinating functions

The beginnings of state regulation in sea port branch are defined, changes in the legislation with the purpose of state regulation improvement of natural monopolies in seaports, planning in seaports are offered.

Keywords: legal regulation of economic relationship in seaports, sea port, port branch, port law, economic relationship, stevedore activity, agency activity.